סימן ה

דיני הסבה בדרך חירות

בגמרא (פסחים קח, א) מובא: "איתמר מצה צריך הסבה, מרור אין צריך הסבה. יין, איתמר משמיה דרב נחמן צריך הסבה, ואיתמר משמיה דרב נחמן אין צריך הסבה. ולא פליגי, הא בתרתי כסי קמאי, הא בתרתי כסי בתראי. אמרי לה להאי גיסא ואמרי לה להאי גיסא... השתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי, אידי ואידי בעו הסבה".

מסקנת הסוגיה, שצריך להסב בשעת אכילת מצה ובשעת שתיית כל ארבע הכוסות וכן נפסק להלכה ברמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ח) ובשלחן ערוך (או"ח סימן תעג סע' ב; סימן תעט סע' א, סימן תפ סע' א).

להלן נעמוד על עיקר טעם דין ההסבה, שהוא כדי להראות **דרך חירות** שיצאנו ממצרים, ונראה שעל יסוד זה מושתתים כמעט רוב פרטי ההלכות בדין הסבה.

ומעניין לציין, שבזמנינו מנהג עדות המזרח, שאפילו נשים מסבות בליל הסדר [כפי שיובא להלן] למרות שאצל האשכנזים אין המנהג כן [כהכרעת השו"ע]. ויתכן שטעם מנהג הספרדים נובע מכך שחיוב ההסבה מדין דרך חרות כל כך גדול, עד שיש בו כדי לחייב נשים בהסבה גם בזמן הזה, וכפי שיבואר להלן.

א. מהות ההסבה - דרך חרות

עיקר תקנת ההסבה היא כדי להראות **דרך חירות** כאילו הוא בעצמו יצא עתה ממצרים, וכן מפורש בגמרא במסכת פסחים (קט, ב) "ארבעה כסי תקינו רבנן **דרך חירות**", שפירושו, שצריך להראות בליל הסדר שאנו מתנהגים בדרך חרות, וזהו הטעם לשתיית ד' כוסות בליל הסדר, וזהו גם הטעם למצות ההסבה, וכמו שפירש רש"י (פסחים קח, א) "מצה צריכה הסיבה, **כבני חוריין** שהוא זכר לגאולה".

וכן מבואר בדברי הרמב"ם (שם הלכה ו-ז) שכתב: "בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים, שנאמר (דברים ו, כג) ואותנו הוציא משם וגו', ועל דבר זה צוה הקב"ה בתורה (דברים ה, טו) וזכרת כי עבד היית, כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית. לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות **והוא מיסב דרך חירות,** וכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים חייב לשתות בלילה הזה ארבעה כוסות של יין". ולמדנו מדבריו, שההסבה צריכה להראות "בדרך חירות".

והגדרה מהי "דרך חרות", מצאנו בדברי שו"ע הרב (סי' תעב סע' ז) שכתב: "ויכין מושבו שישב בהסבה דרך חירות **כדרך שהמלכים והגדולים אוכלים**".

וכן נפסק בשו"ע (או"ח סי' תעב סע' ב) ש"יסדר שלחנו יפה בכלים נאים כפי כחו, ויכין מקום מושבו שישב בהסיבה **דרך חירות**". והטעם לסידור הכלים הנאים הוא כדי להראות דרך חירות, כמו שכתב המשנ"ב (שם ס"ק ו) "ואע"ג דבכל השנה טוב למעט בזה משום זכר לחורבן, בליל פסח מצוה להרבות, שזהו **בכלל דרך חירות**".

ואמנם, מהיות ההסבה דין להראות צורת התנהגות של דרך חרות, כתב המהרי"ל (סדר ההגדה סע' כ) וז"ל: "פעם אחת כתב מהר"ש שמצא כתוב בגליון אלפסי שהניח לו אביו מה"ר זעקיל ז"ל, ששמע מפי רבו הר"ר יודא ז"ל, דדווקא בימיהם שהיו רגילים בהסבה בשאר ימות השנה, אז מחוייבים בה בפסח, אבל לדידן שבשאר ימות השנה לא נהגינן בהסבה, אין לנו לעשותה בלילי פסח, דמה חירות שייך בזה, אדרבה דומה לחולה, וכן כתב אבי העזרי [הראבי"ה בסימן תקכה]". דעת הראבי"ה הובאה ברמ"א (סימן תעב סע' ז) שהסתמך עליה לענין דיעבד, אם אכל מצה או שתה יין בלא הסבה, שאין צריך לחזור ולהסב [דין זה יבואר **להלן אות ה].**

ומעתה יש לדעת, בזמן הזה שאין דרך להסב, כיצד לעשות הסבה באופן שיהיה בדרך חרות. וכן הוקשה לב"ח (שו"ת הב"ח החדשות סימן ה) שבזמנינו בני חורין אינם יושבים בהסבה, ואדרבה ישיבה באופן הרגיל היא דרך חירות, משא"כ ישיבה על כרים וכסתות היא דרכם של החולים, ותירץ הב"ח: "דמכל מקום באינו חולה, ההסבה בכרים וכסתות מורה על דרך חירות". ומבואר בדבריו, שגם בזמן הזה שאין דרך להסב, צריך להסב באופן שנראה דרך חירות. ו"דרך חירות" פירושה, כמובא לעיל מדברי שו"ע הרב לשבת "כדרך שהמלכים והגדולים אוכלים".

ב. היכן צריך להסב

פשטות הסוגיה מורה שחובת ההסבה היא בשעת **אכילת המצה ושתיית** ארבע כוסות. אולם בחידושי המאירי כתב: "ד' כוסות כולם צריכין הסבה. הן שתייתם, הן הדברים שהם מסודרים עליהם, ר"ל **קידוש וקריאת ההגדה וקריאת ההלל וברכת המזון**". ומבואר בדבריו שגם בשעת קריאת ההגדה, אמירת הלל וברכת המזון צריך להסב.

ודבריו צ"ע, שכן הטור (או"ח סי' תפו) כתב שאין להסב בזמן ברכת המזון. ומקור דבריו בסוגיה במסכת ברכות (נא, ב) "האוכל ומהלך, מברך מעומד וכו' וכשהוא מיסב ואוכל, יושב ומברך. והלכתא בכולהו יושב ומברך". והטעם לכך הוא כדי שיברך באימה ויראה. ובחידושי המאירי בברכות גם מבאר טעם זה. ואם כן צ"ע היאך כתב המאירי שצריך להסב בשעת ההגדה וברכת המזון, והלוא אין להסב בשעת אמירת ברכות שהרי צריך לברך באימה ויראה.

ובתוספות (קח, א ד"ה כולהו) כתבו: "וכל ד' כוסות צריכים הסיבה בשעת שתיה. וצ"ע אם שכח ולא היסב אם יחזור וישתה, וכן אם בכוס שלישי לא היסב אם יכול לחזור ולשתות בהסיבה, אף על גב דבין שלישי לרביעי לא ישתה". ובספר דבר שמואל על מסכת פסחים כתב (שם) שהתוספות ודאי סוברים שחיוב ההסבה הוא רק בשעת השתיה, כי הרי הם מדגישים את הלשון "בשעת שתיה", וזהו בניגוד לדעת המאירי שסובר

שצריכים הסבה הן בשתייתם והן בדברים שהן מסודרים עליהם, והכוונה לשעת הקידוש, קריאת ההגדה אמירת ההלל וברכת המזון.

וכן מביא הברכי יוסף (או"ח סי' תעג סע' יד) שהסבה היא דווקא בשעת אכילה ושתיה ולא בשעת ברכה, שלא כדברי המאירי. וכן מבואר גם מדברי שבלי הלקט (הובא בבית יוסף או"ח סוף סי' תכב) שקריאת ההלל היא בישיבה ולא בהסבה, שלא כדברי המאירי.

וברמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ח) כתב: "ואימתי צריכין הסבה בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ד' כוסות הללו, ושאר אכילתו ושתייתו אם היסב הרי זה משובח ואם לאו אינו צריך" [ייתור הלשון "ואם לאו אינו צריך", צ"ע]. ונראה מדבריו, שבשאר חלקי הסעודה [מלבד אכילת הכזית מצה] אינו חייב בהסבה, ואינו אלא "למצוה מן המובחר".

וטעם ה"מצוה מן המובחר" להסב לא רק בשעת אכילת הכזית מצה אלא לכל אורך הסעודה, הוא על פי המבואר לעיל, שדין הסבה הוא משום **דרך חירות**, שצריך להראות בליל הסדר שאנו מתנהגים בדרך חרות, ולפי זה מובן שיש מצוה מן המובחר להסב בפועל בכל שעת הסעודה להראות דרך חרות.

ויתכן שזהו גם כן טעמו של המאירי, שצריך להראות **בכל חלקי ענייני ליל הסדר** את ההתנהגות **בדרך חירות**, ולכן צריך להסב לא רק בשעת אכילת המצה ושתיית ארבע כוסות, אלא גם בשעת קריאת ההגדה אמירת ההלל וברכת המזון.

ג. אופן הסבה

מהלכות ההסבה, מצאנו בגמרא (פסחים קח, א) "פרקדן לא שמיה הסיבה, הסיבת ימין לא שמה הסיבה".

והנה הטעם לכך שהסיבת פרקדן אינה חשובה הסבה, מבואר בדברי הלבוש (סי' תעב סע' ג) ובמשנה ברורה (שם ס"ק ט) שהוא משום שאין זו **דרך חרות**. [ובערוך השולחן (שם ס"ק ה) מובא טעם נוסף, שהסיבת פרקדן אינה דרך כבוד ולכן אינה חשובה הסבה].

ובטעם ההלכה שהסבת ימין אינה חשובה הסבה, כתב הרשב"ם: 'שהרי בימינו הוא צריך לאכול". אולם האור זרוע (פסחים נט, ג) מבאר שהסבה בימין אינה הסבה **דרך חרות** אפילו שלא בשעת אכילה, ולכן אין להסב על ימינו.

ומדין זה **שההסבה** צריכה להיות באופן כזה שיראה לכל שמתנהג בדרך חירות, מבוארת הלכה נוספת בצורת ההסבה - החיוב להסב דוקא מסביב לשולחן.

כפי שהבאנו לעיל **[אות א]** נפסק בשו"ע ש"יסדר שלחנו יפה בכלים נאים כפי כחו". ובשו"ע הרב (סי' תעב סע' ו) הוסיף: "בליל פסח טוב להרבות בכלים נאים כפי כחו אפילו כלים שאינו צריך לסעודה יסדרם יפה על השולחן לנוי **זכר לחירות".** אבל הגר"א כתב שדין זה הוא "**משום חירות**", ומשמע שלפי הגר"א אין זה רק משום **זכר** בעלמא, אלא עיקר החיוב משום חירות.

ובביאור דעת הגר"א מובא בשם הגר"ח מבריסק (חידושי הגר"ח על הש"ס (סטנסיל) סימן לג) שביאר על פי דברי רש"י והרשב"ם שפירשו (ריש פרק ערבי פסחים) "עד שיסב במטה **על השולחן**". ולכאורה יש להבין מה ענין של שולחן אצל הסבה. וביאר הגר"ח: "אלא על כרחך דזהו נכלל בהסבה דרך חירות, שיהיה דוקא על השולחן, אבל אם יסב על המטה בלא שלחן לא הוי הסבה. ולפי זה כיון דבעינן שיסב על השלחן משום מצות הסבה, אם כן שייך גם כן שיהיה שולחנו מסודר בכלים נאים משום מצות הסבה דרך חירות, ומבואר גם כן בשו"ע שיסב דוקא על השלחן, על כרחך מזה דהוי דין חירות".

ד. גדר הסבה - חיוב בפני עצמו או חלק ממצות שתיית ד' כוסות

כתב השו"ע הרב (או"ח סי' תעב סע' יד) וז"ל: "אימתי צריך להסב בשעת אכילת כזית שמברך עליו על אכילת מצה, ובשעת אכילת הכריכה מצה ומרור, ובשעת אכילת אפיקומן, ובשעת שתיית ד' כוסות - לפי שכל דברים אלו הם זכר לגאולה ולחירות, שהד' כוסות תקנו חכמים כנגד ד' לשונות של גאולה האמורים בפרשת וארא, והוצאתי וגאלתי ולקחתי והצלתי וכו', לפיכך הם צריכין הסבה דרך חירות, אבל שאר כל הסעודה אם רצה לאכול ולשתות בלא הסבה הרשות בידו ואין בידינו להצריכו להסב אבל מכל מקום המיסב בכל הסעודה הרי זה משובח ועושה מצוה מן המובחר". ומדברים אלו מוכח שכוונתו לבאר טעם ההסבה הנצרכת בד' דברים אלו, והיינו משום ש"הם זכר לגאולה ולחירות", "לפיכך הם צריכין הסבה דרך חירות".

וצריך להבין, ראשית כל, בסימן זה (בסעיף קודם) כבר ביאר טעם ההסבה: "שישב בהסבה דרך חירות כו' לפי שבכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא עתה יוצא משעבוד מצרים כו' לפיכך צריך לעשות כל מעשה לילה זה דרך חירות". ולפי זה הרי אין אנו זקוקים **פעם נוספת** לנתינת טעם למה צריך להסב בשעת אכילת הכזית. ועוד צריך ביאור בלשונו של השו"ע הרב שד' לשונות של גאולה "האמורים בפרשת וארא", והלוא אין דרכו לציין בפנים השו"ע מקור הפסוקים שמביא.

כדי ליישב את הקושיות, יש להביא את החקירה המפורסמת באחרונים, האם גדר ההסבה הוא **חיוב בפני עצמו** או **חלק ממצות שתיית ד' כוסות**, כפי שידועים בענין זה דברי הגר"ח מבריסק (מובא בחידושי הגר"ח על הש"ס סטנסיל, סימן לה) שרצה לתלות בחקירה זו את מחלוקת הרמב"ם והרא"ש אם הסבה מעכבת בדיעבד.

הרמב"ם [הובאו דבריו לעיל אות א] כתב: "ואימתי צריכין הסבה, בשעת אכילת כזית מצה ובשתיית ד' כוסות הללו, ושאר אכילתו ושתייתו אם היסב הרי זה משובח ואם לאו אינו צריך". וכתב הגר"ח, שמבואר בדברי הרמב"ם, ששייך הסבה בכל הסעודה, כמפורש בדבריו שאם היסב הרי זה משובח – שדין הסבה אינו דין הנאמר **בקיום המצוה** של אכילת מצה, אלא זהו דין **בפני עצמו** הנאמר **במעשה האכילה**, וחובת ההסבה היא בכזית הראשון ובד' כוסות, ובשאר אינה חובה אלא "הרי זה משובח".

אולם הרא"ש כתב בפרק ערבי פסחים (סימן כ): "ומצה בעי הסבה בכזית ראשון וכזית של אפיקומן, ואם אכל בלי היסב לא יצא, כדאמר לעיל (פסחים קח, א) ריב"ל השמש שאכל כזית מצה כשהוא מיסב יצא". וכתב הגר"ח, שמדברי הרא"ש שאם אכל ללא הסבה יחזור ויאכל בהסבה, מוכח שדין הסבה הוא דין שנאמר

בקיום המצוה של אכילת מצה, שכך היא מצוותה בהסבה, ואף הוא דין מיוחד ונוסף, אולם מאחר והוא דין **בקיום המצוה** מובן מדוע אם אכל ללא הסבה יחזור ויאכל כדי לקיים דין אכילה בהסבה.

וביאר הגר"ח, ששורש מחלוקת הרמב"ם והרא"ש הוא בביאור דברי הגמרא שהביא הרא"ש "אמר ריב"ל השמש שאכל כזית מצה כשהוא מיסב יצא", ודייקה הגמרא: "מיסב אין, לא מיסב לא, שמע מינה בעי הסבה שמע מינה". ומפרש הרא"ש, שדברי הגמרא "יצא" ו"לא יצא" קאי על **אכילת מצה** ועל **דין הסבה של קיום המצוה,** ואם אכל בלא הסבה לא יצא, היינו שצריך לחזור ולאכול בהסבה. אבל הרמב"ם מפרש שדברי הגמרא "יצא" ו"לא יצא", לא נאמרו על **קיום המצוה של אכילת מצה**, משום שדין הסבה **אינו שייך לקיום מצות אכילת מצה**, ולא שייך לומר שיחזור ויאכל בגלל שלא היסב, אלא "יצא ו"לא יצא" היינו **בחובת ההסבה**. ומזה למד הרמב"ם שבשאר אכילה אם היסב הרי זה משובח, כי מלשון הגמרא "יצא" משמע שעיקר דין הסבה שייך בכל הסעודה, ורק בכזית הראשון **יצא** ידי חובת מצות הסבה. עכת"ד הגר"ח.

נמצאנו למדים, כי בגדר דין הסבה נחלקו הראשונים: **דעת הרא"ש** שהסבה אינו חיוב בפני עצמו, אלא הוא **פרט ותנאי בקיום מצות אכילת מצה [ושתיית ד' כוסות]**. והיינו כשם שישנם פרטים ותנאים בנוגע לכמותה ואיכותה של אכילת המצה ושתיית הד' כוסות, כך יש תנאי באופן האכילה והשתיה - בדרך הסבה. ואילו **דעת הרמב"ם** שההסבה היא **מצוה כללית** בפני עצמה - שצריך להראות בליל פסח הנהגה דרך חירות, ומראה זאת על ידי ההסבה.

והנפקא מינה, אם אכל את הכזית מצה בלא הסבה, אם יצא ידי מצות אכילת מצה או לא. אם נאמר שהסבה היא תנאי לעיכובא במצות אכילת המצה, הרי שאם לא היסב לא קיים גם מצות אכילת מצה [מדרבנן] מכיון שההסבה מעכבת בה, ולכן כשחוזר ואוכל מברך "על אכילת מצה". אבל אם אכילת הכזית מצה היא פרט בהסבה, אזי ברור שאם לא היסב בה לא קיים מצות הסבה, אבל אין זה חסרון בקיומה של **עצם מצות אכילת מצה**, ולכן אין לברך שנית "על אכילת מצה".

עוד נפקא מינה למעשה: אם אכל את הכזית מצה בלא הסבה, ואח"כ נשתנה המצב באופן ששוב אינו מחוייב בהסבה, כגון שעכשיו יושב הוא לפני רבו, אם צריך לחזור ולאכול שלא בהסבה. אם לא קיים מצוות אכילת מצה כשאכל בלא הסבה [שדינו כאילו לא אכל מצה], הרי מחוייב הוא עכשיו במצות אכילת מצה [אף שתהיה שלא בהסבה, מאחר שאינו מחוייב בהסבה עתה] שהרי לא יצא ידי חובתה עדיין. אבל אם בפעם הראשונה כבר קיים מצות אכילת מצה, אלא שלא יצא ידי חובת הסבה, וממצוה זו הלא הוא פטור בשעה זו שהוא יושב לפני רבו, אין מקום שיחזור ויאכל כזית מצה.

עם זאת ראוי לציין כי דעת הגרצ"פ פרנק המבוארת בספרו מקראי קודש (פסח ח"ב סימן לא) לפי דברי המבאר בפירוש הררי קודש (שם) שאין מחלוקת בין הרמב"ם והרא"ש בגדר דין ההסבה, ולפי כולם זוהי מצוה בפני עצמה, וגם לפי הרמב"ם צריך לחזור ולאכול אם אכל בלי הסבה, ומה שכתב הרא"ש שלא יצא, היינו שלא יצא ידי **הסבה** אבל ידי **מצה** יצא, וצריך לחזור ולאכול כדי לקיים מצות הסבה בשעת אכילה, ופסק השו"ע (סימן תעב סעיף ז) "כל מי שצריך הסבה, אם אכל או שתה בלא הסבה, לא יצא, וצריך לחזור ולאכול ולשתות בהסבה", הוא לדברי הרמב"ם והרא"ש.

*

והנה בספר שערי הלכה ומנהג מהאדמו"ר מליובאוויטש (הלכות ליל הסדר, סימן רא) כתב שבאמת **יש בהסבה שני החיובים: [א] מצוה בפני עצמה. [ב] תנאי במצות אכילת מצה.**

ולפי זה נמצא שבשעת אכילת כזית מצה בהסבה, מקיים את מצות אכילת המצה כתיקונה, ואת מצות ההסבה המיוחדת העומדת בפני עצמה. ובמצות ההסבה כמו שהיא בפני עצמה יש עיקר המצוה, והוא באכילת כזית מצוה ושתיית ד' הכוסות. ו"מצוה מן המובחר" בשאר כל הסעודה, היינו הידור בהמצוה של הסבה.

ולפי זה, ביאר את דברי השו"ע הרב (שהבאנו לעיל) במה שכתב בטעם ההסבה משום ש"הם זכר לגאולה ולחירות", "לפיכך הם צריכין הסבה דרך חירות". ותמוה, מה חידש בזה והרי בסעיף קודם לכן כבר ביאר טעם ההסבה: "שישב בהסבה דרך חירות כו' לפי שבכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא עתה יוצא משעבוד מצרים כו' לפיכך צריך לעשות כל מעשה לילה זה דרך חירות". ולפי זה הרי אין אנו זקוקים **פעם נוספת** לנתינת טעם למה צריך להסב בשעת אכילת הכזית. ועוד תמוה בלשונו של השו"ע הרב שד' לשונות של גאולה "האמורים בפרשת וארא", והלוא אין דרכו לציין בפנים השו"ע מקור הפסוקים שמביא.

אמנם לפי המבואר לעיל שאמנם יש בהסבה שני חיובים: **[א] מצוה בפני עצמה. [ב] תנאי במצות אכילת מצה,** מבוארים דברי השו"ע הרב שכתב בסעיף הראשון: "שישב בהסבה דרך חירות כו' לפי שבכל דור ודור" וכו' [כלשון הרמב"ם הנ"ל] - לפיכך צריך לעשות כל מעשה לילה זה דרך חירות. והיינו שזהו חיוב כללי להתנהג בדרך חירות בזה הלילה. ועל פי זה מובן שמצות ההסבה הנמשכת מזה, אינו פרט במצות אכילת מצה, אלא **ענין בפני עצמו.**

ולאחר כמה סעיפים המשיך וביאר את הדברים הצריכים הסבה. כי בטעם ענין ההסבה שביאר לפני כן, מבוארת מצות הסבה כחובה בפני עצמה. וכאן כוונתו לבאר את הענין הנוסף שיש בהסבה - שהיא פרט ותנאי במצות אכילת מצה. וכמו שמסיים: "לפיכך **הם צריכים** הסבה דרך חירות" [ולא "לפיכך צריך להסב בהם" וכיו"ב]. כלומר, שמחמת הטעם המבואר כאן הרי "הם", מצוות אלו, צריכים הסבה. והטעם: "לפי שכל דברים אלו הם זכר לגאולה ולחירות" - היינו שתוכן ענינם זה, **זכר לגאולה ולחירות**, הוא **המצריך בהן חיוב הסבה [דרך חירות] כתנאי**, בכדי שה"זכר לגאולה ולחירות" שלהם יהיה שלם בכל הפרטים.

ועל זה המשיך בשו"ע הרב להוכיח בהדגשת הטעם [בשייכות לד' כוסות] "שהד' כוסות תקנו חכמים כנגד ד' לשונות של גאולה האמורים בפרשת וארא". ומזה נלמד, שמצוה זו ענינה גאולה וחירות, ושע"כ היא צריכה הסבה כתנאי, משא"כ לפי טעמים האחרים לתקנת ד' הכוסות ["כנגד ד' כוסות של פרעה, כנגד ד' מלכיות, כנגד ד' כוסות של פורענות שהקב"ה עתיד להשקות את אומות העולם וכנגדן עתיד הקב"ה להשקות את ישראל ד' כוסות של נחמות"] - שבכל טעמים אלו הרי ד' הכוסות אינן זכר לגאולה וחירות של ישראל, ולפיהם אינו מובן הטעם למה תהיה ההסבה תנאי במצות ד' הכוסות. וזהו שמדגיש "האמורים בפרשת וארא", ובודאי שאין כוונתו לציין את המקור ללשונות אלו, אלא לדייק ולפרש את מהות ההסבה, שרק

משום ש"ד' כוסות תקנו חכמים כנגד ד' לשונות של גאולה", אז יתכן לומר שחיוב ההסבה הוא תנאי בד' הכוסות, כי פרשת וארא מספרת על גאולתם ויציאתם של בני ישראל ממצרים, וברורה מהות התקנה של ד' כוסות בליל הגאולה כנגדן, משא"כ בד' כוסות של פרעה וכו', שבהן לא מוזכרת הגאולה ואין לאותו ענין כל קשר ליציאת מצרים.

נמצאנו למדים בזה, כי עיקר מהות ההסבה שהיא להראות את **דרך החירות** – הוא הטעם לכך שישנם בהסבה את שני החיובים: **[א] מצוה בפני עצמה. [ב] תנאי במצות אכילת מצה.**

ה. הטעמים לפטור אשה מהסבה ולחיוב אשה חשובה בהסבה

בגמרא (פסחים קח, א) מובא: "אשה אצל בעלה לא בעיה הסבה, ואם חשובה היא צריכה הסבה". ודין זה נפסק ברמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ח).

בביאור הטעם מדוע פוטרים את הנשים מהסבה, חלוקים הראשונים, ונפקא מינה לדין הסבת אשה שאין לה בעל:

[א] רב אחאי גאון בשאילתות (פרשת צו סימן עז), כתב שהטעם הוא משום "דלאו דרכייהו דנשי למיגנא", כלומר, אין דרכה של אשה להסב.

[ב] הרשב"ם כתב: "אשה אינה צריכה הסבה, **מפני אימת בעלה** וכפופה לו". כן מובא באור זרוע (שם) "מפני שהאשה כפופה לבעלה, אין נכון מצידה **להראות לפניו שררה וחרות**". וכן כתב רבנו מנוח (הלכות חמץ ומצה פרק ז פרק ח) בפירושו הראשון. ולפי זה כתבו האור זרוע והרא"ש שלדעת רשב"ם רק אשה אצל בעלה אינה צריכה הסבה, אבל אשה שאין לה בעל, כגון אלמנה וגרושה, צריכה להסב. וכך כתב הטור לדעה זו.

הטעם מדוע אשה חשובה חייבת בהסבה תלוי בטעמים המבוארים לעיל בפטור אשה מהסבה: לדעת בעל השאילתות, כתב בעל הארחות חיים (סדר ליל הפסח, ג) שאשה חשובה חייבת בהסבה, שכן דרכה של אשה זו להסב גם בימות החול. אולם לדעת הרשב"ם נראה שהטעם הוא כפי שהביא החוק יעקב (סי' תעב ס"ק ח) מדברי הרוקח (סי' רפג) לפי שאין בעלה מקפיד עליה.

*

טעם נוסף ומחודש מדוע יש לפטור אשה מהסבה, כתב בשו"ת שבט הקהתי (ח"ה סימן פט), שהוסיף ביאור בדברי הרשב"ם שאשה פטורה בגלל "שאימת בעלה עליה", על פי מש"כ בספר ציונים לתורה להגר"י ענגיל לבאר את דברי האבודרהם שכתב שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמא בגלל שהן משועבדות לבעל, והקשו המפרשים שזה מובן באשה נשואה, אבל בבתולה או אשה שאין לה בעל מאי איכא למימר. ותירץ: "דכל עצם בריאת האשה לא היתה לצורך עצמה אלא לצורך הבעל, וכל הויית האשה היה רק לצורך הבעל ואין לאשה הויה בפני עצמה, וע"כ אשה אפילו אין לה בעל פטורה ממצוות עשה שהזמן גרמא דכל הוייתה

הוא לצורך הבעל ומכיון דכשיש לה בעל היא פטורה ממצוות עשה שהזמן גרמא דמשועבדת לבעלה, הוא הדין כשאין לה בעל פטורה".

ולפי זה ביאר בשבט הקהתי, שאשה פטורה מלהסב מפני שכל ענין ההסבה הוא להראות חירות כאילו אין לו אדון עליו, אבל אשה שכל הוויתה הוא שיהיה לה בעל ואדון עליה כדי שתעזור לבעלה, פטורה מהסבה. ומשום כך אפילו אשה שאין לה בעל גם כן פטורה, כי עצם בריאת האשה הוא שיהיה אדון עליה" [והוסיף שם: "והא דאשה חשובה צריכה הסבה, ניחא על פי מה שכתב המאירי בפרק ערבי פסחים (קט, א), דאשה חשובה אין שפחות באישות שלה"].

למעשה, כתב המחבר בשו"ע (סי' תעב סע' ד) ש"אשה אינה צריכה הסבה". ונקטו האחרונים (ב"ח, פר"ח, ברכי יוסף וגר"א) ממשמעות סתימת דבריו שלדעתו כל אשה אינה צריכה להסב, ובכלל זה אשה שאין לה בעל, שכן סובר לדינא כדעת בעל השאילתות.

אולם בשו"ת חזון עובדיה (חלק א כרך א סימן יד) כתב שבזמנינו מנהג עדות המזרח, שאפילו נשים מסבות בליל הסדר [וזאת למרות שאצל האשכנזים אין המנהג כן]. וכתב הגר"ע יוסף בטעם הדבר על פי דברי הרוקח (המובא לעיל) שאשה חשובה יכולה להסב לפי שאין בעלה מקפיד עליה. ואם כן טעם זה שייך בנשים שלנו, שהרי בזמנינו אין הבעלים מקפידים על הסבת האשה, ולכן כל הנשים בזמנינו דינן כ"אשה חשובה" שחייבת בהסבה.

[ומכל מקום לענין דיעבד, פסק בחזון עובדיה, שכיון שבלאו הכי רבו הפוסקים המקילים בזה בדיעבד גם לאנשים משום דהוי ספיקא דרבנן ולקולא, יכולות הנשים לסמוך להקל שלא לחזור ולשתות "אבל לכתחילה בודאי שאין לשנות מן המנהג שנהגו בכל עדות המזרח, שגם הנשים נוהגות להסב בארבע כוסות ובאכילת מצה והכורך ואפיקומן, וכדין **האנשים שעושים כן דרך חירות**". הרי לנו מבואר בדבריו, שחיוב ההסבה מדין דרך חרות כל כך גדול, עד שיש בו כדי לחייב נשים בהסבה בזמן הזה.

*

והנה בעיקר הפטור של נשים מהסבה, כתב הרב עקיבא קיסטר מירושלים (קובץ מבקשי תורה אור אפרים סימן קג עמ' ת) להקשות: "קשה טובא מאי שנא נשים מאנשים, כיון דאיתא בפסחים (קח, א) דנשים חייבות בהסבה, ופשוט הוא באשר דאף הן היו באותו הנס וכמבואר שם להלן בחיובא דנשים בד' כוסות, אם כן מאי שנא שפסק הרמ"א (סי' תעב סע' ד) שנשים אינן מסבות בזמן הזה לפי שסומכין על הראבי"ה [שסובר שאין הסבה בזמן הזה], ואילו אנשים חייבים בהסבה, ורק לענין דיעבד הביא הרמ"א (שם סע' ז) שאם לא היסב בכוס שלישי ורביעי אין חוזר ושותה כדעת הראבי"ה, ודוקא באלו הכוסות דנראה כמוסיף כוס בין הכוסות, אבל בכוס ראשון ושני אף בדיעבד צריך לחזור".

ומתוך קושיה זו חידש הרב קיסטר: "ונראה לומר דהנה כתב הרמב"ם (הובאו דבריו לעיל במבוא) "בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים שנאמר ואותנו הוציא משם וגו' ועל דבר זה ציוה הקב"ה בתורה וזכרת כי עבד היית. כלומר, אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות

ונפדית ולפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות וכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים חייב לשתות בלילה הזה ארבע כוסות של יין", ובביאור דברי הרמב"ם כתב בחידושי מרן רי"ז הלוי דעיקר חיובא דחייב להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא מהמצרים הוא **חיוב מדאורייתא** מקרא דוזכרת כי עבד וגו', וחכמים תיקנו בשביל זה הסבה וד' כוסות דשניהן עניינן הוא דרך חירות וזהו עיקר מצותן. ועל פי זה יש לומר שמכיון דבהסבה יש קיום של מצוה דאורייתא דוזכרת כי עבד היית וגו' בזה סובר הרמ"א שאין לסמוך על דעת הראבי"ה. לא כן חיובא דנשים דפטורות ממצות עשה שהזמן גרמא, **וכל חיובם הוא מדרבנן** באשר שגם הן היו באותו הנס וכמבואר בפסחים (קח, א), לענין ד' כוסות וכתוס' שם דמחייב זה שהם היו באותו הנס הוא רק מדרבנן, לכן סמך הרמ"א לפטור נשים בהסבה כדעת הראבי"ה".

אולם דברים אלו שכתב שחיוב הסבה הוא "מדאורייתא" תמוהים מאד, שכן מבואר בדברי הפוסקים, שעיקר דין הסבה הוא מדרבנן. ואף שבספר המנהיג (הלכות פסח אות נד) כתב: "בריש ילמדנו וכן בבראשית רבה מצאתי, סמך להסבה מן התורה, שנאמר ויסב אלקים את העם, מלמד שהושיבם בהסבה כבני מלכים" [ודרשה זו לפנינו בשמות רבה כ, יח]. וכן כתב הארחות חיים (דף עח ע"ג). מה שכתבו שמכאן "סמך **מן התורה**", לאו דוקא הוא, אלא כלומר שיש להסבה אסמכתא בעלמא, אך לעולם זהו דין מדרבנן.

ומה שכתב הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ו-ז) שמצות הסבה נכללת במצות התורה, שנאמר "וזכרת כי עבד היית במצרים", כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית, ולכן בכל דור ודור חייב אדם להראות עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים, שנאמר ואותנו הוציא משם, לפיכך צריך לאכול ולשתות בלילה הזה כשהוא מיסב דרך חירות. ומזה יש משמעות שדין הסבה שצריך להראות דרך חירות כאילו יצא ממצרים הוא דין דאורייתא הנלמד מהפסוק "וזכרת כי עבד היית במצרים". ביאר הגרש"ז אויערבך (מובא בקובץ ישורון חלק י, ניסן תשסב, עמ' קלב) את דברי הרמב"ם "שמכיון שחייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים **לכן קבעו חכמים צורה של חירות** שיהיה מיסב ואוכל, אבל מדאורייתא יכול שפיר האדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים מבלי שהוא מיסב ואוכל, כי איך יתכן להעלות על הדעת שהסבה הוא מה"ת ואפי"ה בן אצל אביו או אשה פטורין מהסבה, ועל כרחך דאף בכל סימני חירות שהאדם מראה בלילה זה שפיר מקיים מצוה דאורייתא לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, אבל קביעות הצורה אינה אלא מדרבנן".

וכעין זה כתב גם בשו"ת חזון עובדיה (חלק א כרך א סימן יג) שדברי הרמב"ם שמצות הסבה נכללת במצות התורה, שנאמר "וזכרת כי עבד היית במצרים", אין זה אלא פרט מדברי סופרים לעשות ההסבה, וכמו שסיים הרמב"ם שם, שלכן חייבים לשתות ארבע כוסות של יין, ושתהיה שתיה עריבה על ידי מזיגת היין דבר חירות".

ו. גדר ההסבה אצל אביו ורבו

בגמרא (פסחים קח, א) נאמר: "בן אצל אביו בעי הסבה". ובטעם הדבר כתב הרשב"ם שהבן אינו כפוף לאביו כל כך ולכן אף על פי שחייב בכבודו צריך להסב. אולם הרז"ה, האור זרוע (פסחים דף נט, ג) והמאירי כתבו שהטעם הוא משום שדרך האב למחול על כבודו לבנו, מתוך קרבתם. ולכן הבן אינו צריך ליטול רשות מאביו, כי מן הסתם הוא מוחל לו על כבודו. וכן דעת בעל השאילתות (פרשת צו הנ"ל) שבן אצל אביו צריך להסב, משום ש"סתמא לא קפיד עליה".

ונפקא מינה בין הטעמים, כשהאב אומר במפורש שאינו מוחל על כבודו לבנו. לפי דעת הרשב"ם, יהיה הבן חייב בהסבה, משום שאינו כפוף כל כך לאביו ואין הדבר תלוי במחילת הכבוד של האב. אבל לדעת הרז"ה האור זרוע והמאירי, יהיה הבן פטור מהסבה משום שאביו אינו מוחל על כבודו. ואולם כתב הנצי"ב בהעמק שאלה (שאילתות הנ"ל ס"ק ו) שגם לשיטה זו יהיה הבן חייב בהסבה, משום שדעת האב בטלה אצל דעת כל אדם המוחל על כבודו לבנו [ועי' בחק יעקב (סי' תעב, ס"ק ט) שנסתפק בזה].

ועוד מובא בגמרא (שם) "איבעיא להו תלמיד אצל רבו מאי, ת"ש אמר אביי כי הוינן בי מר זגינן אבירכי דהדדי, כי אתינן לבי רב יוסף אמר לן לא צריכתו, מורא רבך כמורא שמים". ופסקו הראשונים כרב יוסף, וכן מובא בשו"ע (אורח חיים סי' תעב סע' ה) ש"תלמיד לפני רבו אין צריך הסבה אפילו אינו רבו מובהק, אלא אם כן יתן לו רבו רשות".

ולפי הטעמים שנתבארו לעיל מדוע בן מיסב אצל אביו, מובן ההבדל בין הסיבת תלמיד אצל רבו להסיבת בן אצל אביו, ואף שהשווה הכתוב מורא אביו למורא המקום, וכפי שנאמר בדין הסבת תלמיד אצל רבו, ברם, האור זרוע מבאר לשיטתו, שהתלמיד כפוף לרבו יותר מאשר בן לאביו, משום ש"חולק לו כבוד יותר מלאביו". והרז"ה מבאר, שדרך האב למחול על כבודו לבנו מתוך קרבתם היתרה, אבל הרב, אין דרכו למחול על מוראו לתלמידו.

*

מדברי הפוסקים מבואר שכאשר יש מחילה, וכדרך אב שמוחל לבנו ומניחו לשבת לפניו בצורת הסבה בכל עת, חייבים להסב, אבל אם יש בזה פגיעה בכבוד, כדרך סתם תלמיד לפני רבו, אין חיוב להסב, וכדברי השו"ע שהובאו לעיל "תלמיד אצל רבו אינו צריך הסבה אפילו אינו רבו מובהק אלא אם כן יתן לו רשות". ברם מאידך כתב המשנה ברורה (ס"ק טז) שאם רבו מחל על כבודו ונתן רשות לתלמיד להסב, לא רק שיש לו רשות להסב אלא ש"אז **מחוייב** להסב". ומאידך, נתבאר לעיל, שאם האב לא ימחול לבנו, אסור לבן להסב לפניו [אלא אם כן נאמר שבטלה דעתו אצל כל אדם מאחר שסתם אב אינו מקפיד].

והקשה רבי אלחנן (קובץ הערות סימן יז ס"ק ב) "בהא דבן אצל אביו חייב בהסבה ותלמיד אצל רבו אינו חייב, כתבו הטעם משום דסתם אב מחיל ליקריה [על כבודו] גבי בנו, אבל אם אינו מוחל אסור לבן להסב. וקשה מאי שנא הסבה מכל המצוות, דאפילו מצוה מדרבנן אינה נדחית מפני כיבוד אב, ואי נימא דהסבה הוי קלון לאביו וזה לא הותר בשביל מצוה, אם כן לא מהניא מחילת האב, כמ"ש בשו"ת ריב"ש (סימן רכ) בשם הראב"ד דדוקא כיבוד אב ניתן למחילה ולא בזיונו".

כלומר, קשה היאך יתכן שמצות הסבה נדחית מכח הקפדת הרב ואולי לפעמים גם האב. הרי דין הסבה הוא חיוב גמור מדרבנן. והלוא כלל נקוט בידינו, שמכח חובת כיבוד האב לא נדחית שום מצוה, ד"אתה ואביך חייבים בכבוד המקום" (יבמות ו, א). וכן הוא גם בנוגע לכבוד הרב כמו שכתב החפץ חיים בהלכות לשון הרע (כלל א בבאר מים חיים אות ח) שגם בזה אומרים "אתה ורבך חייבים בכבוד המקום". ואם כן מהיכי תיתי שתהיה נדחית מצוה זו משום כבודם. ואין לומר שלהסב לפני רבו [או אביו אילו היה דרכו להקפיד] זהו בגדר בזיון, והכלל ד"אתה ואביך חייבים בכבוד המקום" לא נאמר כאשר יש בזיון לאב, שכן מוכח שאין זה בזיון לאב, שהרי ניתן למחול, וכתב הריב"ש בשם הראב"ד שמחילה לא מועילה בדבר שהוא בגדר בזיון.

ובספר דבר שמואל על מסכת פסחים (שם) כתב ליישב את הקושיה, שגדר פטור הסבת תלמיד אצל רבו אינו נובע **מדין** מורא, שהוא מההלכה ש"מורא רבך כמורא שמים", שהרי אפילו אמר לו רבו לעבור על מצוה מדרבנן לא ישמע לו, אלא כיון **שבמציאות** יש עליו מורא אם כן הסבתו **אינה דרך חירות** [וכמו שכבר התבאר לעיל **פרק א אות ח** דין הסבה בדרך חירות].

וכן ראיתי מובא בקובץ מסורה (חוברת י, אדר תשנ"ה עמ' ס) בשם הגרי"ד סולובייצ'יק, שהקדים והקשה על דברי הגמרא בפסחים שתלמיד אצל רבו פטור מהסבה משום דמורא רבך כמורא שמים: "צריך ביאור למה תלו דוקא בזה דהוי כמורא שמים, ומאי טעמא לא סגי לן במה שהביאו הדין שהתלמיד חייב במורא רבו".

ומתוך קושיה זו ביאר הגרי"ד: "מזה היה נראה דרק משום האי טעמא הוא דמורא רבך כמורא שמים, הוא דאינו מיסב, ולא משום מצות מורא גרידא. והביאור בזה, דאין בכח מצות מורא לדחות למצות הסבה, דאין דוחין מצוה בגלל כבוד רבו, ואדרבה, "אין חכמה ואין תבונה וכו' נגד ה'". אלא דגדר הפטור בזה הוא דכיון דמורא רבך כמורא שמים, ויושב באימה לפני רבו אפילו אם יסב אין זה דרך חירות ולא שייך גביה קיום של הסבה, וממילא גם אסור להסב, מפני מורא רבו, דשוב הוי כהסבה, של רשות. ולכן באב, אף דיש שמה גם כן מצות מורא, מכל מקום אין זה כבחינת מורא שמים, ושפיר שייכא גביה הסבה דרך חירות, ועל כן שפיר חייב הוא להסב".

ובדרך זו הלך גם בשו"ת שבט קהתי (או"ח ח"ד סימן קלז) שהוסיף בביאור הדברים, וז"ל: "לעולם להסב בפני אביו לא הוי זלזול, ואף על פי כן אם לא היה האב מוחלו אינו מיסב, על פי דאיתא ברשב"ם פרק ערבי פסחים, דאשה בפני בעלה אינה מסבה מפני דמורא של בעלה עליה, ופירשו המפרשים דענין הסבה הוא דמראה על ענייני חירות, וכשמוראו של בעלה עליה אין כאן חירות בהסבה. ואם כן יש לומר דאם אין האב מוחל לבנו שיסב ודאי לא הוה שם הסבה על זה, דכיון דאינו מרשהו להסב לא הוי הסבה שיש בה חירות. ומכל מקום יש נפקא מינה בין בן לאשה, דבבן כשהאב מוחל שפיר הוי הסבה, מה שאין כן באשה לגבי בעלה אע"ג דבעלה מוחל לה, מכל מקום לא הוי שם הסבה, דהבעל כלפי האשה מוראה עליה טפי ממורא האב על הבן, דהיא טפלה לו מה שאין כן בבן כלפי האב".

תירוץ נוסף על קושית רבי אלחנן כתב הרב אליהו פאלק בקובץ (מוריה שם) על פי דברי הרי"ץ גיאות (הלכות פסחים עמ' צח; הובא בשער הציון סי' תעב ס"ק כ) שכתב: "תלמיד אצל רבו אין צריך הסבה, ואף

על גב דהסבה מצוה וכבוד רבו מצוה, כבוד רבו עדיף דכבוד תורה הוא". ואם כן יש לומר שמתחילת תקנת חז"ל שיש חובה להסב קבעו חז"ל בחומר מצוה זו שהיא פחותה מחומר שאר מצוות דרבנן, ומעלת מצות כבוד התורה לת"ח [ולכאורה ה"ה המצוה הגדולה של כבוד אם ואם] עדיפה ממצות הסבה. ולכן לא שייך לדון בזה מצד "אתה ורבך חייבים בכבוד המקום" דזה גופא כבודו ורצונו של מקום שכבוד רבו [או כבוד אביו] יהיה לו דין קדימה למצות הסבה.

ולפי זה מיושב היטב, כאשר תלמיד נמצא אצל רבו הרי הוא מקיים כבוד התורה כשאינו מיסב, ועדיף קיום מצוה זו מקיום מצות הסבה. [ולפי מהלך זה יוצא שמותר לתלמיד לקיים הסדר אצל רבו הגם שיאכל מצה בלי הסבה, ולא מחייבים אותו לקיים הסדר במקום אחר כדי לקיים מצות הסבה כדבעי].

ז. הסבה אצל רבו שאינו מובהק

והנה בשו"ע (סי' תעב סע' ה) כתב: "תלמיד לפני רבו אין צריך הסבה אפילו אינו רבו מובהק". ודין זה, כאמור, מבואר בסוגיה בפסחים משום דמורא רבך כמורא שמים. ודקדק הרא"ש מהסוגיה, שגם ברבו שאינו מובהק אין צריך הסבה, דגם עליו מצווה ביראתו כמורא שמים.

והקשה בספר עמק ברכה (דיני סדר ליל הפסח אות ב) שמדברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (פרק ה) מוכח שמצות **מורא** לא נאמרה ברבו שאינו מובהק, אלא מצות **כיבוד** גרידא, שהרי כתב שם בתחילת הפרק: "כשם שאדם מצווה בכבוד אביו ויראתו כך הוא חייב בכבוד רבו ויראתו", ושם (בהלכה ט) מסיים שזה דוקא ברבו מובהק. וכן מבואר בדברי התוס' בבבא קמא (מא, ב ד"ה לרבות) שהריבוי הנלמד מהכתוב "את ד' אלקיך תירא" לרבות תלמידי חכמים, נאמר דווקא ברבו מובהק. ולפי דבריהם, ברבו שאינו מובהק צריך הסבה, כיון שאינו מצווה ביראתו. ואם כן צריך להבין את פסק השו"ע למה סתם כדעת הרא"ש (ערבי פסחים סימן כ), ולא פסק שיטול רשות מרבו משום הספק שמא צריך הסבה. ונשאר שם בספר עמק ברכה ב"צריך עיון".

ובהגדה של פסח של בית בריסק (מבית הלוי, עמ' צד) הביא קושיה זו בשם הגרי"ז, שלפי המבואר בדעת הרמב"ם שדין מורא רבו אינו אלא ברבו מובהק, קשה מדוע פסקו הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ה הלכה ח) והשו"ע שאינו מיסב לפני רבו שאינו מובהק, והלא אינו חייב אלא בכבודו ולא במוראו. ועוד הוסיף להקשות: "וביותר צ"ע על פסק השו"ע, דהא בהלכות כבוד רבו פסק ביו"ד (שו"ע סי' רמב סע' טז) דלא יסב לפניו [כל השנה] אלא יושב כיושב לפני המלך, ושם מיירי דוקא ברבו מובהק. ואם כן למה בהלכות פסח לא חילק בין רבו מובהק לרבו שאינו מובהק".

ותירץ הגרי"ז: "ונראה דהא דתלמיד לפני רבו [לא יסב] אינו בגלל הדין של מורא רבו. אלא הטעם הוא משום שכל דין ההסבה הוא **ענין של חירות**, וכשיושב לפני רבו שמוראו עליו אין הסיבתו הסבה של חירות. וטעם זה שייך גם ביושב לפני רבו שאינו מובהק, כי הואיל והוא חייב בכבודו אין הסיבתו הסבה של חירות, ודבר זה מוכח ממה שאמרו בגמרא שם דאשה אצל בעלה לא בעיא הסבה משום דאימת בעלה עליה, הרי דלא מדין מורא פטרינן ליה, דהרי באשה אין לה כלל דין מורא לבעלה. וכן מוכח גם מהא דאמרינן (בגמרא

בפסחים שם) דאף שוליא דנגרי בעי הסבה. ומאי חידוש בזה וכי בשוליא דנגרי יש איזשהו דין מורא למלמדו. אלא מוכח כמו שנתבאר, דכל שמסב לפני מי שאימתו עליו אין הסיבתו הסיבת חירות, ולכן היה סלקא אדעתין דאף שוליא דנגרי אינו מיסב, קמ"ל דלא, משום דאין אימתו עליו אלא בשעה שמלמדו האומנות ולא בעת אחרת".

הרי לנו מבואר בדברי הגרי"ז יישוב הן על קושיית העמק ברכה, והן על קושיית רבי אלחנן. ויסוד הדברים הוא כפי שכבר נתבאר ביסודם של כל דיני הסבה **שצריכה להיות בדרך חירות.** ולכן מובן מדוע כאשר התלמיד נמצא אצל רבו מתבטלת מצות ההסבה, לא בגלל **הדין** של מורא רבו, אלא בגלל **המציאות** שבפני רבו אין ההסבה בדרך חירות מכיוון שאימתו של רבו עליו. וכן מובן שאין להסב גם לפני רבו שאינו מובהק, כי אין זה **מדין** מורא רבו [שלא נאמר ברבו שאינו מובהק] אלא בגלל **המציאות** שבפני רבו אין ההסבה בדרך חירות מכיוון שאימתו של רבו עליו.

ח. כשרבו נותן רשות

כפי שהובא לעיל, פסק השו"ע (סי' תעב סע' ה) ש"תלמיד לפני רבו אין צריך הסבה אפילו אינו רבו מובהק, אלא אם כן יתן לו רבו רשות". וכתב המשנה ברורה (ס"ק טז) "ואז **מחוייב** להסב". ובשער הציון (ס"ק כ) כתב "שכן משמע מדברי הרי"ץ גיאות (המובא לעיל אות א) שכתב אע"ג דהסיבה מצוה כבוד רבו נמי מצוה ומצוה דכבוד תורה עדיף, וממילא כיון דהרב מחל לו איכא מצוה דהסיבה, וכן משמע לישנא דהמחבר מדכתב אינו צריך אלא אם כן וכו', משמע דבזה צריך".

אולם בערוך השלחן (סי' תעב סע' ז) כתב: "ואין לו להסב בפני רבו דזהו כנוטל שררות לעצמו, ואפילו אינו רבו מובהק, אלא אם כן נותן לו רשות דאז **אם ירצה** יכול להסב **אבל אם אינו רוצה לא כפינן ליה,** שיכול לומר שאף ברשותו **אין לי העזה** להסב בפניו. **וגם הרב אינו מחוייב ליתן לו רשות**, מפני שכן הוא דרך התורה שהתלמיד יתיירא מרבו יראת המעלה".

ולכאורה יש לתמוה על שיטת הערוך השלחן, שהרי לאחר שמחל הרב על כבודו **חזר למקומו חיוב ההסבה**, וכיצד יוכל התלמיד לטעון "אין לי העזה להסב בפניו". בשלמא בדבר שאינו מחוייב לעשותו, כגון לישב במקום רבו, אף אם הרב מחל על כבודו, התלמיד יכול לטעון אין לי העזה לישב שם, אך במקום מצוה היאך אפשר לומר כן.

וביאר הגרי"ד סולובייצ'יק (בית יצחק תש"ס, לב, עמ' 364) בדעת הראבי"ה [שאין חיוב הסבה בזמן הזה] שסובר שהחיוב הסבה הוא רק **להראות חרות, דהיינו פרסומי ניסא**, ולכן כשאין רגילים להסב אין פרסומי ניסא בהסבה ופטורים כולם מלהסב. ושאר הראשונים סוברים שיש גם **חיוב הסבה שהוא זכר לנס**, השייך בזמן הזה, אף כשאין פרסומי ניסא ודרך חירות בהסבה. ולכן בזמן הזה שאין רגילים להסב, כל החיוב הוא משום זכר לנס, ורק אנשים חייבים בו, וזו היא סברת הרמ"א.

ולפי זה רצה הרב ברוך פסח הכהן מנדלסון (בית יצחק שם) לבאר את מחלוקת המשנה ברורה וערוך השלחן, שלדעת המשנה ברורה, תלמיד בפני רבו חייב להסב לאחר מחילת רבו, זכר לנס, ואף כשאין ענין

של פרסומי ניסא, דהיינו דרך חירות, בהסבתו, משום שאין לו עזות להסב בפני רבו. מכל מקום התלמיד מחוייב להסב זכר לנס, דאין המצוה דכבוד רבו דוחה החיוב הסבה הבא מחמת זכר לנס, דהלוא רבו מחל, ולכן החיוב דזכר לנס חוזר ומחייבו. משא"כ חיוב הבא מחמת פרסומי ניסא אינו שייך, שהרי אין לו העזה להסב, ולכן חיוב זה בטל לגמרי אף דהמצוה דכבוד רבו לא שייך כאן. ולדעת הערוך השלחן, התלמיד אינו מחויב להסב, כל שהוא מרגיש בעצמו דאינו יכול להסב מפני כבוד רבו, אף דרבו מחל, מכיון שלדעת הערוך השלחן המחייב היחידי הוא דרך חירות, ואין הענין זכר לנס, ולכן חיוב זה מופקע לגמרי משום כבוד רבו. עתכ"ד.

ואמנם, מהמבואר לעיל מדברי הגרי"ז ביישוב קושיית העמק ברכה ורבי אלחנן, שכאשר התלמיד נמצא אצל רבו מתבטל מצות ההסבה, לא בגלל **הדין** של מורא רבו, אלא בגלל **המציאות** שבפני רבו אין ההסבה בדרך חירות מכיוון שאימתו של רבו עליו. ודין זה הוא גם לפני רבו שאינו מובהק, כי **המציאות** שבפני רבו אין ההסבה בדרך חירות, שייכת גם ברבו שאינו מובהק - זהו בעצם הביאור בדברי הערוך השלחן, שגם לאחר שרבו נתן לו רשות רק **אם ירצה** יכול להסב **אבל אם אינו רוצה לא כפינן ליה,** שיכול לומר שאף ברשותו "**אין לי העזה** להסב בפניו". דהיינו, יכול התלמיד לומר, שבמציאות אין הוא יכול להסב בפני רבו מכיון שאין זה הסבה בדרך חירות מאחר ואין לו העזה ואומץ להסב בפני רבו.

אלא שלפי זה יוצא, שדעת המשנה ברורה שסובר שלאחר נתינת הרשות **מחוייב** להסב, אינה מסכמת עם סברא זו, וצ"ע מה הביאור בדעתו.